

ČLÁNKY

O BURŽOÁZNEJ IDEOLÓGII Dr. MILANA HODŽU

VOJTECH WAGNER

V 15. roku existencie ľudovodemokratického zriadenia v Československu ťažko už nájsť triezvo rozmýšľajúceho človeka, ktorý by neuznal, že socialistický smer vývoja našej krajiny je jedine správny, jedine zodpovedajúci zákonom spoločenského vývoja a spoločenskému pokroku. Skutočnosť vo všetkých oblastiach spoločenského života poskytuje množstvo presvedčivých argumentov, ktoré spoľahlivo vyvracajú všetky pochybnosti o správnosti našej cesty k socializmu a komunizmu. Socialistické premeny v našom živote hlboko ovplyvňujú myslenie ľudu a doterajší rozvoj oprávňuje s istotou predpovedať, že nie je ďaleko čas, keď sa marxizmus-leninizmus definitívne stane ideológiou všetkého nášho ľudu.

Správnosť aplikovania revolučného učenia marxizmu-leninizmu aj v našich slovenských podmienkach sa zvýrazní ešte viac vtedy, keď ho konfrontujeme s rozličnými inými ideológiami, ktoré si v minulosti nárokovali právo uplatňovať sa u nás a ktoré popri všetkej ich vzájomnej odlišnosti mali jednu spoločnú základnú črtu, nenávisť voči marxizmu-leninizmu.

Socialistické hnutie na Slovensku, ako aj v krajinách, s ktorými je úzko spätý náš historický vývoj, muselo proti týmto ideológiám neustále bojovať, odhaľovať ich protiludovosť pred širokými masami, i keď samo pritom často, najmä spočiatku, tápalo, odbočovalo od revolučnej cesty a znovu sa na ňu vracalo. Najťažší boj muselo zväzdať s tými ideológiami, ktoré rafinovane využívali ľudový a nacionálny plášťik na zahalenie svojej buržoáznej podstaty. Práve taká bola ideológia, ktorú na Slovensku šíril buržoázny ideológ, novinár a politik dr. Milan Hodža. Oboznámenie sa aspoň so základnými črtami tejto ideológie je predpokladom pre orientáciu v ideovej spleti, ktorá u nás charakterizovala takmer polovicu 20. storočia.

Milana Hodžu možno vcelku charakterizovať ako ideológa a politika agrárnej buržoázie, ktorý v značnej miere prispel k víťazstvu buržoázie v boji o charakter prvej republiky, k fašizácii tohto buržoázneho zriadenia a teda aj k jeho krachu na podzim roku 1938. Bol azda jediným predstaviteľom slovenskej buržoázie, ktorého možno zaradiť medzi buržoáznych politikov európskeho formátu.

Hodžove náhlady netvorila žiaden ucelený filozofický systém; naopak, možno povedať, že len veľmi zriedkavo sa priamo dotýkajú špecifických filozofických otázok. Ako žurnalista a praktický politik rieši Hodža výlučne otázky praktického spoločenského charakteru, pričom o jeho ideových pozíciách sa možno často viac dozvedieť analýzou jeho praktických činov ako z jeho úvah a výrokov. Preto, ak si všímame Hodžove ideové

prejavy, nemôžeme nikdy opomenúť nutnosť porovnať ich s jeho konaním. Pri každom jeho výroku treba venovať pozornosť aj okolnostiam, za ktorých ho predniesol, lebo často šlo len o taktizovanie, vynútené politickými podmienkami. Tým možno vysvetliť celý rad logických protirečení, ktoré sa u Hodžu vyskytujú.

Z celého komplexu otázok, ktorými sa Hodža za 40 rokov svojej aktívnej účasti v politickom a ideologickom živote zaoberal, zameriame sa na tri okruhy otázok, ktoré sú pre jeho ideológiu najtypickejšie a ktoré patria aj z marxistického hľadiska medzi podstatné otázky. Je to po prvé riešenie národnostnej otázky, t. j. postavenie slovenského národa najprv v rámci Rakúsko-Uhorska, neskôr v rámci Československej republiky, po druhé myšlienka „agrárnej demokracie“, t. j. riešenie roľníckej otázky, a po tretie vzťah k robotníckej triede, jej strane a jej svetonázoru, marxizmu-leninizmu. Všetky tieto otázky, pochopiteľne, navzájom veľmi úzko súvisia, prelínajú sa a ich rozdelenie na uvedené okruhy má len uľahčiť pohľad na vývoj základných Hodžových ideových postojov.

Východisko a smer vývoja Hodžovho myslenia možno pochopiť len v súvislosti so sociálnymi a ekonomickými pomermi v období jeho pôsobenia.

Dôležitým momentom, ktorý určil charakter spoločenského vývoja u nás v poslednej tretine 19. storočia, bolo rakúsko-uhorské vyrovnanie. Bolo v podstate kompromisom medzi maďarskými statkármi a rakúskym kapitálom. Posilnilo pozície maďarských veľkých a stredných statkárov a súčasne zlepšilo politické postavenie buržoázie. Skutočnosť, že maďarská šľachta si naďalej udržala množstvo svojich starých feudálnych privilégií, znamenala, že široké masy vidieckeho ľudu zostávali naďalej v zlej ekonomickej situácii a v bezprávnom politickom postavení. Ludové masy nemaďarských národov museli okrem toho znášať aj nacionálny útlak, ktorý sa ku koncu storočia ešte zostroval.

Koncom storočia nastáva aj v Uhorsku, najmä v jeho severnej časti, na Slovensku, rýchly rozvoj priemyselnej výroby, s ktorým súčasne rýchle rastie aj počet priemyslového proletariátu. Napriek tomu ešte koncom storočia je na Slovensku zamestnaných v poľnohospodárstve okolo 68 % obyvateľstva, kým v priemysle iba 15 až 16 %.¹

Zákon o zrušení poddanstva z roku 1848 a urbáriálny patent z roku 1853, ktorý ho uvádzal do života, neodstránili celkom feudálne výrobné vzťahy a umožňovali jestvovanie zvyškov feudalizmu a feudálnych vykorisťovateľských metód na Slovensku až do konca 19. storočia a čiastočne až do roku 1918. Roľníctvo na Slovensku získalo do súkromnej držby necelých 23 % všetkej pôdy a ostatok zostal v rukách bývalých feudálov.² Pruská cesta vývoja kapitalizmu v poľnohospodárstve, t. j. pomalé prenikanie kapitalizmu do statkárskeho hospodárenia, urýchlila diferenciáciu medzi roľníctvom; na jednej strane napomáhala vznik kulactva a statkárskej buržoázie, na druhej strane viedla k ožobračovaniu máz roľníctva. Malé roľnícke hospodárstva veľmi ťažko znášali konkurenciu veľkostatkárov, i keď zaostalých. Pôdu, ktorú roľníci získali reformami, postupne strácali. Situáciu ešte zostrila poľnohospodárska kríza v rokoch 1870—90. Štatistika z roku 1901 ukazuje, že koncom 19. storočia zmenilo v Uhorsku vyše pol milióna hospodárstiev svojich vlastníkov, a to

¹ Pozri J. Svetoň, *Obyvateľstvo Slovenska za kapitalizmu*, Bratislava 1958, 66.

² Pozri S. Cambel, *Agrárna otázka na Slovensku a naša revolúcia (1945—1948)*, Bratislava 1958, 13.

väčšinou pre zadlženosť. Drobných gazdovstiev do 5 kat. jutár bolo 52 % všetkých hospodárstiev na Slovensku, ale nezaberali ani 6 % všetkej pôdy.³ V dôsledku tejto situácie dochádza na Slovensku k preludneniu dediny, rozširuje sa trieda bezzemkov, želiarov a dedinských proletárov, množí sa rezervná priemyslová armáda, vzrastá vstáhalovectvo.

Ekonomickému postaveniu slovenského roľníctva zodpovedá aj jeho sociálne a politické postavenie. V uhorskej stavovskej spoločnosti politické slobody a privilégia záviseli od pôvodu a majetku, dlho najmä od pozemkového vlastníctva. Početná a politicky skúsená uhorská šľachta dokázala vždy aj v rámci ústavného života znemožniť, aby ľud presadil svoje snahy v politickom živote. Napokon o nejakých uvedomelých politických snahách slovenského roľníctva nemožno ešte koncom 19. storočia ani hovoriť. Nebolo tu ideové a organizačné centrum, ktoré by pred roľníckym ľudom odhalilo jeho politické záujmy a vedelo získať podporu más pre boj za ne. Slovenská robotnícka trieda ešte len vznikala, sama ešte len vstupovala do uvedomovacieho procesu. Strana robotníckej triedy, Uhorská sociálnodemokratická strana, vychádzajúc z revizionistického stanoviska, uskutočňovala v roľníckej otázke oportunistickú politiku, ktorá prekážala vo vytvorení zväzku robotníckej triedy a roľníctva. Podľa kongresu strany roku 1890 rozhodujúca úloha pri riešení agrárnej otázky patrí buržoáznemu štátu a hospodárskym družstvám. Popri týchto lassalovských reformistických náhľadoch v roľníckej otázke nestála uhorská sociálna demokracia na marxistickom stanovisku ani v národnostnej otázke, čo bolo napokon v zaostalom agrárnom Uhorsku jedno a to isté. Riešiť roľnícku otázku znamenalo u nás súčasne riešiť národnostnú otázku, vytvoriť podmienky pre národné sebaurčenie.

Vedúcu úlohu v národnom hnutí na Slovensku zastávala konzervatívna skupina národnej inteligencie, združená v Slovenskej národnej strane. Národnári boli predstaviteľmi dedinskej buržoázie, meštianstva a rozkladajúceho sa slovenského zemianstva. Ich politika sa po neúspechoch vo voľbách vyznačovala koncom 19. storočia pasivitou.

Významnú úlohu v politickom a ekonomickom živote v tomto období hrala na Slovensku cirkev. Nielenže bola oporou vládnúcich tried pri vykorisťovaní pracujúcich, ale aj sama sa na ňom zúčastňovala a výdatne pomáhala v procese maďarizácie. Maďarskí šovinisti využívali svoju hegemoniu najmä v katolíckej cirkvi. V evanjelickej cirkvi sa zvýšil maďarizačný tlak až začiatkom 90-tych rokov.

Slovenské volebné okresy v tomto období dodávali vládnúcej liberálnej strane poslancov do parlamentu bez toho, že by liberáli museli vynaložiť nejaké väčšie úsilie. Svoje výsledky začala prinášať maďarizačná politika vlády, najmä po založení FEMKE (r. 1883).

Slovenský ľud sa ocitol v tejto situácii bez vlastných škôl, kultúrnych organizácií, bez schopného vedenia, lebo slovenská buržoázia nevládala brániť ani svoje záujmy, nie to ešte záujmy širokých más ľudu. Až v posledných rokoch 19. storočia a na začiatku 20. storočia začína sa v robotníckom hnutí výraznejšie uplatňovať slovenský národný živel. Slovenskí sociálni demokrati začínajú vydávať vlastné časopisy, snažia sa o národnú emancipáciu v rámci robotníckeho hnutia v Uhorsku, avšak dosah ich ideového a politického pôsobenia zatiaľ neprekračuje rámec robotníckeho hnutia.

Taká je veľmi stručná charakteristika situácie, za ktorej vstupuje do politického a ideologického života na Slovensku Milan Hodža.

Hodža už počas štúdií prejavil svoj záujem o národnostnú i roľnícku otázku

³ Pozri *Dejiny Slovenska* (témy), Bratislava 1955, 153.

a zaujali ho aj myšlienky socializmu. Svedčí o tom skutočnosť, že na peštianskej univerzite sa stal iniciátorom založenia a potom aj predsedom spolku študentov menšinových národov. Anton Štefánek uvádza, že Hodža v tom čase študoval okrem iného aj Lassala, Feuerbacha, Stirnera, ba i Marxa.⁴ Už vtedy vraj dospel k názoru, že každá politická aktivita musí byť založená na masách. Pozornosť si zaslúžia aj jeho sympatie k ruským národnikom. Na jeho podnet sa prekladal ich legálny časopis Ruskoje bogatstvo. V tom čase už ruskí marxisti zvädzali s národníkmi tuhý ideologický boj.

O rok skôr ako Hlas a hlasisti vystupuje Hodža v Salvových Slovenských listoch s kritikou vedenia Slovenskej národnej strany. Odsudzuje jeho pasivitu a očakávanie záchrany národa zvonku. Neodhadol však správne silu monopolu národniarov a v dôsledku týchto polemík Slovenské listy zanikli.

Ďalšia príležitosť vystúpiť proti národniarom sa naskytla v Hlase. Hodžovi imponovalo, že hlasisti sa pozerali na pomery v Uhorsku realistickejšie ako martinskí konzervatívci na čele s Hurbanom-Vajanským. V tom čase ho zaujali aj myšlienky Masaryka. V Masarykových prácach hľadal najmä poučenie, ako prekonať národnú pasivitu na Slovensku a nastúpiť cestu aktívnej politiky. U Masaryka a hlasistov ho zaujala koncepcia jednotného československého národa. Trvalo však dlhšie, kým jeho názory na vzťah Čechov a Slovákov nadobudli ustálenejší charakter.

Neuspokojený Hlasom začal Hodža boj za politickú aktivitu a súčasne svoju samostatnú politickú a ideovú cestu na stránkach Slovenského denníka, ktorý začal vychádzať jeho pričinením roku 1900 v Pešti a ktorý získal čoskoro viac čitateľov ako mali Národné noviny a Hlas spolu.

V nasledujúcich rokoch Hodža vynakladá všetko svoje úsilie, aby získal v masách roľníctva sociálnu bázu pre svoju ideológiu a politiku. Všetmožno sa snaží prekaziť vplyv socialistických myšlienok na dedinskú chudobu. Ako sa na ňu pozeral, prezrádza Št. Janšák v článku napísanom neskôr na Hodžovu oslavu. „Chudoba nemá vôle a nemá čo riskovať, a preto ju možno získať pre najdeštruktívnejšie názory a plány, pre bolševizm. A o týždeň zase trebárs pre opačný extrém, pre servilné bozkávanie panskej ruky. Z tohoto poznania vyplýva Hodžova zemedelská politika, *silný roľnícky stav ako opora proti komunizmu*.“⁵ Preto sa Hodža snaží ideologickými a politickými manévrami získať roľnícku chudobu pre podporu záujmov „silného roľníckeho stavu“, t. j. kulactva a statkárov.

Povšimnime si teraz vývoj základných myšlienok Hodžovej ideologickej koncepcie, ktorá bola východiskom jeho politickej činnosti.

HODŽOVO RIEŠENIE NÁRODNOSTNEJ OTÁZKY

Po rakúsko-uhorskom vyrovnaní maďarské vládnuce kruhy vyvíjali veľké úsilie o pomadařenie nemaďarských národov v Uhorsku. Tomuto cieľu slúžil aj národnostný zákon z roku 1868. V ňom sa hovorilo, že v Uhorsku jestvuje len jediný národ — národ uhorský, resp. maďarský. Ostatné národy sa pokladali len za národnosti. Formálna rovnoprávnosť národností sa v praxi nikdy neuplatňovala. Slovenský národný život bol všemožno obmedzovaný. Školy, pokiaľ boli, boli iba ľudové, aj to v rukách cirkvi. Stredné školy Slováci nemali. Nejestvovali kultúrne ustanovizne, ktoré

⁴ Pozri sborník *Milan Hodža, publicista, politik, vedecký pracovník*, Praha 1930, 68.

⁵ *Milan Hodža, publicista, politik, vedecký pracovník*, sborník, Praha 1930, 51.

by boli schopné podporiť národné vedomie celého národa (dosah pôsobnosti Muzeálnej slovenskej spoločnosti a Živeny ako aj novín a časopisov bol nevelký), vedenie Slovenskej národnej strany na to nestačilo, ani sa o to neusilovalo. V Uhorsku, a to dokonca ani v robotníckom hnutí, nebolo nikoho, kto by ukázal, ako správne riešiť národnostnú otázku. Šovinistická politika maďarských vládnúcich tried zosilňovala u utláčaných národov nacionalizmus.

K politickému pohybu medzi Slovákami dochádza po dlhšej prestávke koncom 19. storočia. Prejavuje sa to tak v hnutí robotníckej triedy, ako aj v hnutí buržoázie, najmä v hlasizme. Útlak z maďarskej strany pôsobil však na tieto dva aktívne politické smery rozlične. Pre slovenskú buržoáziu, ktorá bola slabá a v konkurencii s nemeckým a maďarským kapitálom nemohla obstáť, bolo dôležité získať pre svoje ciele celý národ a nacionalizmus bol preto pre ňu vítaným pomocníkom. Maďarský šovinizmus, okrem nebezpečenstva, ktoré znamenal pre slovenskú buržoáziu, mal pre ňu aj svoju kladnú stránku, a to v tom, že u všetkých vrstiev slovenského ľudu vyvolával nacionalizmus.

Úplne ináč pôsobil maďarský šovinizmus na slovenské robotnícke hnutie. Nielenže znásoboval triedny útlak útlakom národnostným, ale súčasne vhaňal slovenské robotnícke hnutie do spolupráce so slovenskou buržoáziou, pomáhal jej tak v zastieraní triednych protikladov. Tomu napomáhala aj nesprávna národnostná politika vedenia uhorskej sociálnej demokracie, kde sa tiež uplatňovali šovinistické tendencie. Pravda, oveľa väčší vplyv ako medzi robotníckou triedou získavali ideológovia slovenskej buržoázie na dedine.

Hodža na rozdiel od mnohých iných predstaviteľov slovenského politického života, predovšetkým od martinských národniarov, veľmi dobre pochopil, že iba jazykový ráz slovenského národného hnutia nepostačuje, že neposkytuje dostatočnú základňu pre rozvinutie nacionálneho boja. Národné požiadavky úzko spája s požiadavkami agrárnymi a nezabúda, najmä spočiatku, na politické práva. Hodžom formulované požiadavky však nikdy neprekračujú buržoázny rámec. Jeho názory na riešenie národnostnej otázky v Uhorsku sú veľmi pozoruhodné, a aj keď zodpovedajú v prvom rade záujmom buržoázie, sú modernejšie a relatívne pokrokovejšie ako názory vedenia Slovenskej národnej strany. Sú demokratickejšie, i keď ani na chvíľu nemožno zabúdať, že to bol demokratizmus buržoázny.

Vo svojich počiatočných prejavoch odsudzuje nielen orientáciu národniarov na Rusko a ich politickú pasivitu, ale aj skutočnosť, že v boji proti nacionálnemu útlaku sa neopierajú o celý národ, izolujú sa od ľudu a spoliehajú sa len na vlastné sily a pomoc zvonku. Keď bilancuje výsledky, ktoré priniesol rok 1898 slovenskému národu, konštatuje, že slovenské „politické vodcovstvo svojou činnosťou nezodpovedá tej úlohe, ktorú mu predpisujú nárazy nepriateľskej strany. Národná inteligencia nedostala svojej spoločenskej úlohy voči ľudu. Vzdelanostné snahy jednotlivcov nevzbudzujú želanú účasť a podporu.“⁶ Kritika sa týkala národnárskeho vedenia. V tejto svojej kritike nie je dlho osamotený, pripájajú sa k nej aj hlasisti. Šrobár napríklad poukazuje na to, že Národné noviny nevyjadrujú názory širšej verejnosti, že mienku ľudu bagatelizujú a ich postoj je povýšenecký. „Tak sa stalo, že zo slovenských žurnalistov martinských miesto tlmočníkov politických snáh, túžob, práv a ústrkov slovenského národa stali sa neobmedzení zákonodarcia, netрпиaci iného výkladu, než aký vyplýval z ich improvizáčnej činnosti.“⁷ Aj hlasisti sa snažia získať podporu širokých vrstiev ľudu. Hlasisti spolu s Hodžom objektívne pôsobia ako predstavitelia buržoázie, ktorá

⁶ Slovenské listy, 31. XII. 1898.

⁷ Hlas I, č. 33.

je slabá, a preto sa snaží získať čo najširšie vrstvy príslušníkov vlastného národa pre podporu svojej vlastnej veci, tým, že ju vydáva za vec celého národa. Pretože slovenský ľud, roľníctvo i robotníctvo, skutočne pocítovali útlak z maďarskej strany, jestvovala pre politiku buržoázie živná pôda.

Hodža venuje mnoho úsilia propagácii požiadavky všeobecného volebného práva. Že to spočiatku s touto požiadavkou myslí skutočne úprimne, o tom netreba pochybovať. Je to uňho ako u predstaviteľa záujmov slovenskej buržoázie pochopiteľné. Vládne úrady, ktoré riadili voľby v Uhorsku, vedeli veľmi šikovne využiť to, že volebné právo bolo obmedzené. Vo veľkej miere určovali, kto bude k urne pripustený, a kto nie. Je zrejmé, že to bol v prvom rade pracujúci ľud utláčaných národov, ktorý bol zbavený volebného práva. To však súčasne oslabovalo pozície buržoázie utláčaných národov, ktorá tento ľud získavala pre svoje ciele. To je jeden z dôvodov, prečo v tomto období vystupujú mnohí slovenskí buržoázni politici s demokratickými požiadavkami. Neskôr, keď už dosiahli moc, po vzniku Československej republiky, od týchto požiadaviek veľmi rýchle ustupujú.

Cesta k zlepšeniu postavenia nemaďarských národov v Uhorsku viedla nevyhnutne cez demokratizáciu politického života v krajine. To dobre vidí aj Hodža, keď hovorí, že demokracia jedným hnutím porúca všetky hradby, „ktoré dosiaľ rovnako boli hradbami otročenia a hospodárskeho využívania ľudu a rovnako hradbami šovinizmu“.⁸ No keď hovorí, že „My pôjdeme cestou demokracie za národnou rovnoprávnosťou“,⁹ vôbec to nevystihuje cestu, po ktorej sa on uberal. Usiloval sa o zlepšenie postavenia slovenskej národnej buržoázie spôsobom, ktorý nemal s demokratizmom nič spoločného. Podarilo sa mu dostať do tzv. „nemaďarskej komary“¹⁰, ktorú okolo seba zorganizoval nástupca trónu František Ferdinand. Dúfal, že František Ferdinand po nastúpení na trón pomôže zlepšiť postavenie nemaďarských národov v Uhorsku. Stačí sa však pozrieť na zloženie komary, aby sme zistili jej protidemokratické zameranie. Tvorili ju rakúski konzervatívni politici, niekoľkí univerzitní profesori, maďarskí cirkevní hodnostári a z predstaviteľov nemaďarských národov najmä rumunskí politici. Boli to napospol monarchisti, ktorí chceli nie slobodu pre nemaďarské národy, ale využiť tieto národy proti maďarskej odbojnosti. Ich cieľom bolo veľké Rakúsko, podľa čoho ich tiež nazývali grossösterreichistami. Spoluprácu s nimi nemožno považovať za demokratickú cestu k národnej slobode, o ktorej Hodža s obľubou rozprával a písal. Je to tiež v rozpore s jeho tvrdením, že je za spoluprácu s maďarskými demokratickými silami. Skôr sa dostal do jednej komary s maďarskými cirkevnými hodnostármi. Už v tom čase sa ukázalo, že jeho buržoázna triedna obmedzenosť mu znemožňovala riešiť národnostnú otázku v skutočne demokratickom duchu.

Napriek tomu, že Hodža pochádza z prostredia, v ktorom sa nie veľmi nadväzovalo na tradície česko-slovenských vzťahov, už v prvých rokoch svojej činnosti sa začína zaoberať myšlienkou československej vzájomnosti. Jej základ vidí jednak v histórii oboch národov, ktoré niekedy pokladá aj za jeden národ (myšlienka jednotného národa etnografického, neskôr jednotného národa politického), ďalej v spoločnom nepriateľovi — maďarstve a najmä v opore, ktorú poskytovala československá vzájomnosť slovenskému národu v období tuhej maďarizácie.

Bola však aj iná veľmi významná okolnosť, ktorá viedla Hodžu k Čechom. Na Slovensku prevládala nemecká a maďarská kapital a ukazovalo sa, že vytlačiť ho bude nad sily slovenskej buržoázie. Táto cudzia buržoázia všemožne hatila rozvoj sloven-

⁸ Milan Hodža, *Články, reči, štúdie I*, Praha 1930, 595.

⁹ Tamže.

ského kapitálu a využívala na to aj rúško boja proti panslavizmu. Pokiaľ šlo o priemysel, uplatňoval sa u nás najmä kapitál nemecký, t. j. rakúsky.

Proti tejto presile cudzieho kapitálu privoláva Hodža na pomoc české národohospodárske skúsenosti a český kapitál. Slovanská vzájomnosť s Čechmi sa má prejavovať aj v kultúre. To je Hodžovi jasné, avšak to mu nestačí, keď vyzýva: „Budme ale, slovanskí bratia moji, vzájomní tam, kde tá vzájomnosť sa dá najsnadnejšie vykonávať a kde donáša najhojnejšie ovocie. Budme vzájomní v hospodárskej práci! Keď neposkytujú nám naši Maďari to, čo potreba so sebou donáša, nech neopovozujú sa robiť nám výčitky, jestli hľadáme to inde, — tam, kde prijmu nás láskavo, kde snahy naše nachádzajú výdatného podporenia... Pestujme česko-slovenskú vzájomnosť aspoň len tým, že my biedni, neskúsení poučíme sa od bratov v Česku a na Morave, ktorí sú bohatí a vzdelaní.“¹⁰ Zdôrazňuje, že Slovania a najmä Slováci sa musia prispôbiť rozvoju kapitalizmu, „novodobému industriálnemu životu“. Žiada od Čechov hospodársku spoluprácu, alebo presnejšie, aby sa na Slovensku uplatnil český kapitál a pomohol pritom aj slovenskému. Svoje názory formuluje veľmi jasne. „Keďže, bratia moji, hľadáte spôsoby pomoci nám tu pod Tatrami, podložte Vaším snahám základ reálny a pomáhajte nám hospodársky. Slovensko svojím prírodným bohatstvom vydané je v korist nemeckým špekulantom. Továrne, priemyselné podniky veškerých druhov ťažia zo slovenskej írečitej zeme celé kapitále. Maďarská strana zasa je hospodársky prislabá, než by mohla s Nemcom konkurovať. Vy ste silní, obozretní, vzdelaní. Poďte sem k nám, pod Tatro a vzdelajte naše zanedbané luhy k prospechu vašemu i našemu. Štátu je jedno, či koristí z tejto zeme cudzinec — Nemec, či vy, a nám je to pomoc, lebo známe vo vás našich krvných bratov.“¹¹ Veľmi ochotne súhlasí Hodža aj so Salvovým výrokom na pražskom sjazde slovenských novinárov, adresovaným českým kapitalistom: „My, Slováci, sme vám zámorské krajiny!“

K upatneniu týchto myšlienok došlo však až oveľa neskôr, po roku 1918, za buržoáznej republiky. Ukazujú, že časť slovenskej buržoázie sama napomohla, aby sa Slovensko stalo za predmníchovskej republiky agrárnym príveskom priemyselne vyspelých českých krajín.

Veľkú pozornosť venoval Hodža aj kultúrnym stykom Slovákov s Čechmi. Videl v nich, ako konečne mnohí iní slovenskí politici, útočíte pred maďarizáciou.

Napriek snahe o spoluprácu Slovákov s Čechmi chce Hodža riešiť slovenské problémy výlučne v rámci uhorského politického celku. O nejakej inej možnosti ani neuvažuje, keď v auguste roku 1905 na zhromaždení v Hodoníne hovorí: „... my svoju slobodu hľadáme prísne v rámci štátnosti uhorskej, my sme v Uhorsku a chceme tu zachrániť svoje právo.“¹² Taký názor na riešenie národnej otázky Slovákov bol však v tom čase obvyklý a ťažko očakávať práve u Hodžu niečo iné. Kým na jednej strane žiada pomoc od Čechov, na druhej strane prejavuje obavy, aby sa nezašlo príďaleko. Uvedomuje si, že Česi dosiahli vyššiu úroveň v hospodárstve i kultúre, čo by sa pri užšej aj politickej spolupráci mohlo prejavíť v neprospech Slovákov. Slovenská buržoázia potrebovala síce pomoc českého kapitálu v konkurenčnom boji proti nemeckému a maďarskému, ale súčasne sa ho aj obávala. Nebola dosť hospodársky silná, kultúrne vyspelá ani dosť skúsená, aby mohla robiť českej buržoázii rovnocenného partnera.

V súvislosti s určitou Hodžovou zdržanlivosťou v otázke spolupráce s Čechmi treba si všimnúť aj širšie súvislosti ako len vzťahy česko-slovenské. Hoci na jednej

¹⁰ Milan Hodža, *Články, reči, štúdie II*, Praha 1930, 11.

¹¹ Tamže, 14.

¹² Tamže, 95.

strane udržiaval široké styky s českými politikmi, najmä s agrárnikmi, na druhej strane sa snažil získať čo najväčšiu dôveru Františka Ferdinanda. Bolo známe, že následník trónu nie je prívržencom českých štátoprávnych snáh a že má k Čechom obdobný vzťah ako k Maďarom. Aj tu treba vidieť príčinu protirečení v Hodžovom myslení a konaní. Hodža sa pred vojnou prikláňa k myšlienke federatívneho zväzku národov žijúcich v Uhorsku, t. j. za také uskutočňovanie myšlienky jednotného politického národa uhorského v praxi, aby sa aj Slováci mohli uplatniť. Pojem jednotného politického národa používal aj neskôr, za Československej republiky, keď zasa hovoril o jednotnom politickom národe československom.

Obidva varianty pojmu politického národa boli v skutočnosti len fikcie, iba niečo, čo si želali niektorí buržoázni politici a čo v skutočnosti nejestvovalo.

Koncepcia jednotného politického národa uhorského, hlásaná maďarskými šovinistami, mala za cieľ otupiť národné snahy nemaďarských národov v Uhorsku. Hodža sa ju však snažil vysvetľovať ináč, tak, aby potvrdzovala nutnosť uviesť do života národnostný zákon. Podľa neho jednotlivé zložky uhorského politického národa mali byť rovnoprávne. Maďarské vládnuce kruhy venovali však Hodžovým názorom malú pozornosť. Až tesne pred vznikom prvej republiky ponúka najprv Tisza a po jej vzniku zasa Károlyi Slovákom ich národné práva v Uhorsku, pravda, už daromne. Vtedy už ani Hodža jednotný politický národ uhorský nespomína.

Pred prevratom objavuje sa aj u Hodžu myšlienka riešenia národnostnej otázky na základe sebaurčenia. S touto myšlienkou začali predstavitelia buržoázie koketovať až potom, keď ju formulovali ruskí marxisti. Myšlienka bola vtedy veľmi populárna a buržoázni politici, medzi nimi aj Hodža, to využívali. Že to nemysleli úprimne, ukázal vývoj v predmníchovskej republike.

Po roku 1918 sa Hodža zasa stáva stúpencom idey jednotného politického národa československého. Jeho názory na vzťah Čechov a Slovákov obsahujú veľa nejasností, logických protirečení a často kolíšu. Nemožno ho považovať ani za dôsledného centralistu, ako to často tvrdili ľudáci, ale ešte menej za autonomistu. Bol so svojimi názormi akosi uprostred, pričom podľa politických okolností sa prikláňal raz na jednu inokedy na druhú stranu, častejšie k centralizmu. Vytvoril si a zastával svoju koncepciu tzv. regionalizmu. To vtedy, keď videl, že šovinizmus predstaviteľov českej buržoázie podporuje na Slovensku autonomizmus.

Regionalizmus spočíval v tom, že pri zachovaní spoločného zákonodarstva ako hlavnej záruky štátnej jednoty mal sa uplatniť princíp samosprávy, že slovenské samosprávne orgány by samy rozhodovali o veciach, ktoré sa týkajú len Slovenska. Bola to snaha otupiť ostrie autonomizmu aj centralizmu a riešiť otázku Slovenska v rámci buržoáznej republiky ku spokojnosti českej i slovenskej (a hlavne tej, lebo ona bola nespokojná) buržoázie.

I keď Hodža spočiatku, hneď po vzniku republiky, tvrdí, že český kapitál neznamená nebezpečenstvo pre Slovensko, t. j. nebezpečenstvo konkurencie pre slovenskú buržoáziu, čoskoro sa presvedčuje o opaku. Situácia ho núti verejne poukazovať na niektoré kriklavé prejavy šovinizmu českej buržoázie, ako bolo napríklad ukracovanie Slovenska pri štátnych dávkach z rozpočtu, pri pridelovaní surovín, v úprave dopravných taríf, v posielaní českých úradníkov na Slovensko atď. V tomto ho podporovali aj ľudáci. Kým však ľudáci chceli riešiť problém zákonodarnou a teritoriálnou autonómiou, Hodža žiadal administratívnu samosprávu. Kolísanie medzi centralistami a autonomistami trvalo uňho po celé obdobie predmníchovskej republiky. Ak sa tu prejavovala u Hodžu nejaká zásadovosť, spočívala iba v úsilí uchovať si na Slovensku

meno obhajcu slovenských záujmov a nestraťí pritom priazeň predstaviteľov českej buržoázie.

V chápaní otázky slovenského národa a jeho pomeru k českému národu sú Hodžove názory veľmi protirečivé. Vyplývali zrejme z nevedeckého prístupu k otázke, napriek tomu, že niektoré kruhy československej buržoázie ho pokladali za odborníka v tomto smere. Názory sa modifikovali záujmami buržoázie v momentálnej politickej, hospodárskej a sociálnej situácii. Teoreticky tu stojí na podobnom stanovisku ako Masaryk a niektorí hlasisti.

V súvislosti s riešením otázky národa a vzájomného vzťahu Čechov a Slovákov je u Hodžu dôležité jeho chápanie vzťahu češtiny a slovenčiny. Zaoberá sa tým v rozsiahlej práci *Československý rozkol* a často aj v rozličných článkoch a prejavoch. Uvedomuje si, že otázka reči je súčasťou otázky národa. Jeho chápanie tohto vzťahu je však nezlučiteľné s marxistickým chápaním, tým skôr, že aj v otázke jazyka tak isto ako aj v otázke národa vyskytujú sa uňho protirečivé náhľady.

V polemike s Czambelom charakterizuje Hodža reč a kultúru ako najvýznamnejšie črty národa. V Československom rozkole sa však pozerá na reč ako na menej podstatnú črtu národa, keď už v úvode hovorí, že „reč je len jednou, a to ešte len formálnou stránkou národnosti“.¹³

Vznikom samostatnej spisovnej slovenčiny nastal podľa Hodžu rozpad jedného národa na dva, ako hovorí „rozkol na dve národné individuality“. To sa podľa jeho názoru nemuselo stať. Slovenčina mohla jestvovať ako zvláštny knižný jazyk, ktorý by bol pričlenený a pestovaný v rámci spoločnej československej spisby. „Na nijaký pád nestačil sklon k dialektu ako dôvod na založenie novej národnej individuality s osobitnou literatúrou.“¹⁴ Domnieva sa, že pohnútkou, ktorá viedla Štúra k národnému rozkolu, nebola vnútorná nutnosť, ale politický zámer. Toto poňatie otázky je idealistické, nesprávne. Staví vec tak, ako keby iba na Štúrovi a jeho politických zámeroch záležalo, či slovenčina a slovenský národ vznikne, alebo nie. Tak isto ako Štúr nebol zodpovedný za odstránenie spisovnej češtiny zo Slovenska, nezáviselo od neho ani konštituovanie slovenského národa. Štúrova zásluha spočíva v tom, že správne odhadol vývin a svojim konaním ho urýchlil. Môžeme pripustiť dokonca aj to, že určitú úlohu tu zohrala momentálna politická situácia, že sa Štúr snažil získať slovenčinou slovenské zemanstvo, ktorému bola domáca slovenská reč predsa len bližšia ako čeština a že dúfal, že vrchnosti skôr povolia zaviesť do škôl slovenčinu ako češtinu. O tom, že aj tieto pohnútky zohrali svoju úlohu, svedčí aj Štúrov článok v Havlíčkových Národných novinách z 2. mája 1848. Dôležité je však vidieť, že činnosť Štúra a štúrovcov objektívne napomohla utvoreniu sa slovenského národa, že tu nezohrala rozhodujúcu úlohu nejaká náhodná momentálna zhoda okolností, ale bolo to v zmysle dejinného vývinu. Hodža tieto dejinné predpoklady vytvorenia sa slovenského národa, odlišného od českého, podceňoval.

Z Hodžových náhľadov na slovenčinu dala by sa vytvoriť podľa toho, ako jej priznáva potrebu jestvovania, celá škála. Vcelku je však preňho charakteristický názor, že slovenčina ako spisovný jazyk nemusela vzniknúť, že to bolo politikum, že rozluka bola štedrým a predčasne poskytnutým ústupkom maďarskému štátu a jeho feudálnej náročivosti. Bola to teda podľa neho udalosť náhodná, nezákonná. Napriek tomu však uznáva, že slovenčina zohrala počas svojho jestvovania významnú rolu. „Samostatná slovenčina má nedoceniteľný dosah mravný a kultúrny. Bez svojskej mluvy boli by

¹³ Milan Hodža, *Československý rozkol*, Martin 1920, 1.

¹⁴ Milan Hodža, *Československý rozkol*, Martin 1920, 183.

sme ostali bez priliehavého slovesného prejavu našej kultúrnej a umeleckej hodnoty. Inými slovami: zo stanoviska tohto náš jazykový „rozkol“ stal sa umeleckým po-
žechnaním.“¹⁵ Úloha spisovnej slovenčiny ako mocného činiteľa, napomáhajúceho for-
movanie slovenského národa mu akosi uniká. Obmedzuje ju na umelecké požehnanie.

Takého ponímanie otázky slovenského spisovného jazyka vyhovovalo tým ideológom buržoázie, ktorí hlásali myšlienku československého národa. Nemožno sa čudovať, že s Hodžovým Československým rozkolom súhlasil profesor Václav Chaloupecký, známy zástanca tejto myšlienky.

Hodža svoje názory o slovenčine rozvíja aj ďalej. Nielenže ju degraduje na zvláštnu formu československého jazyka, ale pridáva sa k Masarykovým názorom a predpovedá, že slovenčina postupne splynie s češtinou, že definitívne zmiznú všetky rozdiely medzi oboma časťami jednotného národa československého.

Hodža formuluje aj myšlienky československého nacionalizmu, ktorý vyniká svojou energiou. Je to vlastne ideové odôvodňovanie imperialistických snáh československej buržoázie. Československý nacionalizmus sa mal stať podľa neho hybnou silou pri organizovaní Strednej Európy. V týchto myšlienkach sa prejavuje úsilie predstaviteľa expanzívnej buržoázie — odstrániť rozpory medzi českou a slovenskou buržoáziou na úkor iných národov. Hodža zdôrazňuje, že nejde tu o uskutočnenie zámerov západných finančných kruhov, ktoré by chceli vytvoriť podunajskú konfederáciu na to, aby mal kto zaplatiť rakúske a maďarské dlhy. Ide vraj o vlastné národné záujmy. „Sme dosť prozaickí, ak povieme, že nám na vlastnej obchodnej bilancii záleží predsa najviac. Nie: nemožno robiť bez nacionalizmu žiadnu medzinárodnú politiku ani novú Strednú Európu.“¹⁶ Z predstaviteľa slabej slovenskej buržoázie, u ktorého bol nacionalizmus prostriedkom obrany pred silnejším cudzím kapitálom, stal sa takto postupne predstaviteľ silnej československej buržoázie, u ktorého je nacionalizmus nástrojom imperialistickej politiky.

História kapitalistickej Československej republiky ukazuje, že buržoázni ideológovia a politici nedokázali nájsť spôsob riešenia národnostnej otázky v Československu. Fikcia jednotného československého národa, ktorú hlásal aj Hodža, nemohla zastrieť rozpory vyplývajúce z konkurencie medzi buržoáziou jednotlivých národov v republike. Ozajstný spôsob riešenia národnostnej otázky v Československu, predvšetkým vztahu Čechov a Slovákov, navrhovala komunistická strana. K jeho realizácii však došlo až po roku 1945.

MYŠLIENKA „AGRÁRNEJ DEMOKRACIE“

Hodža vystupuje od samého začiatku ako predstaviteľ slovenského roľníctva. Treba však dodať, že už od začiatku je ideológom predovšetkým zámožného roľníctva, poľnohospodárskej buržoázie. Ak sa vo svojich prejavoch vydáva za obhajcu záujmov všetkého roľníctva, nezodpovedá to skutočnosti. Je to iba politická taktika, vypočítaná na získanie más slovenského ľudu, ktorého významnú časť tvorilo práve drobné roľníctvo a bezzemkovia.

Hodža vynaložil veľa úsilia na pokrytie triednych rozporov v slovenskej spoločnosti. Hlása tzv. roľnícku stavovskú politiku. Spoločnosť delí na stavy, ale toto delenie je nejasné. Okrem roľníckeho stavu hovorí ešte o jestvovaní iných stavov, avšak

¹⁵ Milan H o d ž a, publicista, politik, vedecký pracovník, sborník, Praha 1930, 494.

¹⁶ Milan H o d ž a, *Moderní nacionalismus*, Praha 1936, 9.

neuvádza presne, ktoré tým myslí. Inokedy zasa delí spoločnosť na vrstvy. Hovorí, že slovenský národ znamená v spoločenskej a hospodárskej praxi roľníctvo, remeslo, robotníctvo a inteligenciu, ktorá pracuje ruka v ruke s predošlými tromi vrstvami. V podstate sa jeho delenie spoločnosti na stavy a vrstvy kryje. Marxistické delenie spoločnosti na triedy, ktoré vychádza z pomeru ľudí k výrobným prostriedkom a z ich postavenia vo výrobe, teda z ekonomiky, zavrhuje.

Pri delení spoločnosti vychádza Hodža, ako to sám hovorí, z mravného základu, z etiky. „My žiadame základ mravný a etiku čerpáme k nemu z nepoškvrneného náboženstva. Ideu a obsah chceme — nie formu, ...nie materializmus, deliaci spoločnosť na hltavé tábory... nám nepristanú zápasy jednej kasty proti druhej. Jednotným národom chceme byť, preto nechceme bojov tried proti triedam. Dve triedy sú dnes u nás inteligencia a ľud. Tú stenu, ktorá nás takto vo dvoje delí, chceme zrušiť.“¹⁷ Ako vidno, Hodža vychádza z idealistického stanoviska, z „mravného základu“ a výsledky, ku ktorým dochádza, sú preto nesprávne. Jemu však, ako predstaviteľovi buržoázie, takéto delenie spoločnosti vyhovuje.

Hodžovo delenie slovenskej národnej pospolitosti na triedu inteligencie a triedu ľudu vyplýva zo vzťahu, ktorý medzi ľuďom a inteligenciou bol. Často poukazuje na to, že ľud čiernokabátnikom, t. j. inteligencii, nedôveruje, pretože inteligencia sa oň málo stará, málo mu pomáha. Pre niektorých činiteľov Slovenskej národnej strany bolo skutočne charakteristické, že pozerali na prostý ľud zhora, neverili v jeho schopnosti a v mene národa chceli konať iba sami. Hodža volí inú cestu, politiku „sedliackej haleny“. V roľníctve vidí základ národa, silu, ktorá za určitých podmienok môže mať významnú sociálnu a hospodársku váhu, môže zohrať v politike rozhodujúcu úlohu. V tomto náhlade ho utvrdzuje predovšetkým skutočnosť, že roľníctvo tvorí v krajine veľkú väčšinu obyvateľstva. K roľníkom počíta všetkých, čo pracujú v poľnohospodárstve alebo sú vlastníkami pôdy. Zatiaľ čo maďarských veľkostatkárov k roľníctvu neráta a vidí v nich jeho nepriateľov, celkom pokojne považuje za roľníkov českých veľkostatkárov. V tomto rozlišovaní sa prejavuje nenávisť k maďarskému veľkostatku, ktorý znemožňoval rozvinúť sa slovenskému poľnohospodárskemu kapitalizmu, k úspechom, ktoré dosahujú agrárci v českých krajinách. Vidno teda, že proti veľkostatku zásadne nebol, čo sa napokon jasne ukazovalo v jeho praktickej činnosti, najmä po vzniku prvej republiky.

Napriek uvedeným skutočnostiam treba povedať, že jeho kritický postoj k slovenskej inteligencii bol v značnej miere oprávnený, že slovenská inteligencia málo chápala potreby ľudu, že si ľud často idealizovala a v skutočnosti ho nepoznala. Iná je už otázka, aké motívy viedli Hodžu k tejto kritike. Mnoho nám napovedá opačná kritika, v ktorej jeho počínanie hodnotí jeden zo stúpenčov martinského konzervatívneho vedenia Slovenskej národnej strany Július Botto. „Mladý tento muž (t. j. Hodža — V. W.) založil v Pešti pod menom Slovenský týždenník politické noviny, s tendenciou kriesiť povedomie slovenského ľudu. Ale zablúdil. Miesto toho pestoval demagógiu, podnecujúc nemajetných proti majetným k nenávisti. Programu určitého jasného nedal, bo nemal. Zahrňoval a zaobaloval ho všeobecne do fráz za všeobecné, rovné, tajné volebné právo, za tú našu slovenčinu; pritom lichotil halenám bez potreby a z motívov čisto taktických. Preto v jeho novinách vyčnievali i črty silne socialistické veľmi vypuklo.“¹⁸

Ak Botto obviňuje Hodžu z toho, že podnecoval nemajetných k nenávisti proti majetným a že sa uňho prejavovali silne socialistické črty, tu mal Hodža čisté sve-

¹⁷ Milan Hodža, *Články, reči, štúdie* I, Praha 1930, 224.

¹⁸ Slovenské pohľady 1910, 185-186.

domie, bol skutočne nevinný. Hodža bol naopak obhajcom súkromného vlastníctva a nesúhlasil s tým, aby niekoho oň násilím zbavovali. Rovnako ho nemožno upodobiať z propagácie socialistických myšlienok, resp. niektorých črt socializmu. Bol rozhodným odporcom socializmu od samého začiatku svojho verejného pôsobenia. Ak niekedy schvaľoval počínanie sociálnej demokracie, tak iba vtedy, keď konala oportunisticky a nacionalisticky, keď nevystupovala proti buržoázii, súkromnému vlastníctvu a pod. Avšak mienka, že Hodža lichoťhal halenám z čisto taktických dôvodov, je odvodnená. Svedčí o tom všetka jeho činnosť. V roľníctve videl silu, na čele ktorej mohol urobiť politickú kariéru. Pozorné sledovanie jeho činnosti a štúdium jeho prejavov potvrdzuje názor, že politická kariéra bola hlavným cieľom jeho konania, ona určovala jeho taktiku. Hodža neváhal hlásať aj názory, ktoré možno označiť za demokratické a na druhej strane zasa také názory, ktoré demokraciu úplne popierali, ako to okolností vyžadovali.

Hodžovi sa podarilo, napriek pohnútkam, z ktorých vychádzal, dosiahnuť medzi roľníctvom značnú popularitu. Vedel k roľníkovi pristupovať oveľa vhodnejším spôsobom ako hociktorý z vtedajších martinských politikov. Poznal psychológiu roľníkov a vedel to využiť. Súkromnovlastnícke snahy roľníka, najmä bohatého sedliaka, s ktorým najviac rátal, boli mu výdatnou pomocou. Roľník potreboval viac zeme, príliš ho gnievali dane, potreboval lacný úver, aby mohol zveľaďovať svoje hospodárstvo a zámožnejší sedliak aj na to, aby mohol využívať vymoženosti techniky a poľnohospodárskej vedy; roľník potreboval aj vzdelanie, a teda školy, nenávidel cudzích veľkostatkárov a aristokratov, čo často viedlo k posilneniu jeho nacionalizmu. Napokon bol silne nábožensky založený. To všetko Hodža poznal a využíval v politickej praxi. Vďaka tomu darilo sa mu prenikať so svojimi myšlienkami medzi roľníctvo, a i keď sa medzi roztrúseným a individualisticky založeným roľníctvom ideologicky, politicky a organizačne ťažko pracuje, získal na roľníctvo značný vplyv. Obával sa, že by sa neorganizovaná dedina, na ktorej sa ustavične uskutočňovala aj v samotnom roľníctve diferenciacia a vznikalo stále viac dedinského proletariátu, mohla stať úrodnou pôdou pre myšlienky socializmu. Že tieto obavy neboli zbytočné, potvrdzovali socialistické tendencie roľníctva na Dolnej zemi a hnutia, ktoré viedli Várkonyi, Mezöfi a populárny roľnícky činiteľ Andrej Áchim. Preto považoval za nutné pôsobiť na masy organizovane. Nástrojom sa mala stať Slovenská národná strana, ako strana predovšetkým roľníctva, remeselníctva a inteligencie, t. j. tzv. stredných vrstiev. Program strany mal obsahovať okrem národnostných a politických požiadaviek aj požiadavky rázu hospodárskeho, predovšetkým hospodárske požiadavky roľníctva. „Keď . . . slovenskí sedliaci pozdvihli slovenskú národnú politiku, z toho podľa pravdy nasleduje, že zase slovenská národná politika musí dvíhať roľnícky svet. Keď sa robotníci organizujú na triednom základe, to je v poriadku, ale vtedy musí byť naša slovenská strana stranou roľníctva a remeselníctva.“¹⁹ Tu sa ukazuje, že v politickej praxi sa ani Hodža nepozerala na spoločnosť len z mravného stanoviska, ale že aj on je nútený všímať si ekonomickú stránku, hospodárske záujmy ľudí, aj keď sa k tomu vždy nepriznáva a zavrhuje to niekedy ako materializmus.

Hodža ostro kritizuje Vajanského nevsímavosť voči každodennému životu a nazýva ju idealizmom. V pomere k ľudu sa tento idealizmus vraj prejavuje ako národopisný lyrizmus. Debaty o abstraktných otázkach vtedy, keď treba riešiť otázky pozemské, považuje za neužitočné, ba škodlivé. Vystupuje proti tomu, ako sa Vajanský pozerá na ľud. Žiada odstrániť frázu, že inteligencia zostupuje k ľudu. „My nemáme odkiaľ

¹⁹ Milan Hodža, *Články, reči, štúdie III*, Praha 1931, 149.

zostupovať, naša postać musí byť ľudová.“ V skutočnosti aj Hodža svoj vzťah k ľudu len predstiera. Sám sa veľmi usiloval o to, aby ho uznávali za vodcu roľníctva, resp. národa. Preto tak kritizuje nielen Vajanského, ale aj kňazstvo, ktoré navrhuje vytlačiť z vedúcich pozícií politického života a nahradiť svetskými činiteľmi.

Ak sme konštatovali, že Hodžove názory sa v priebehu jeho politickej činnosti značne menili, platí to predovšetkým o jeho chápaní demokracie. To, čo hlása spočiatku, sú vyslovene buržoáznodemokratické náhľady. Treba povedať, že u slovenskej inteligencie s výnimkou hlasistov sa takéto názory ťažko uplatňovali. Najdemokratickejšie boli jeho náhľady do roku 1905. Vytrvalo zdôrazňuje v tomto čase úlohu a požiadavky roľníctva, pričom vyzdvihuje jeho význam tak vysoko, ako žiadny iný slovenský predstaviteľ toho obdobia. Avšak triedne protiklady, ktoré sa už aj v samotnom slovenskom roľníctve zreteľne prejavovali, nechce vidieť. Zastieranie triednych protikladov v roľníctve viedlo k oslabovaniu triedneho boja dedinského proletariátu. No aj napriek takému chápaniu roľníctva zdali sa jeho náhľady niektorým predstaviteľom slovenskej buržoázie príliš radikálne. Hodža totiž vystupuje ako odporca feudálnych prežitkov, ako aj spoločenských síl, ktoré sa snažia udržať ich pri živote. To sa nepáčilo najmä tej časti slovenskej inteligencie, u ktorej sa buržoázna ideológia prelínala ešte s pozostatkami feudálnej ideológie. Hodža pozerá na slovenský národ ako na národ svojím sociálnym zložením predurčený pre demokraciu. Usudzuje tak podľa toho, že v slovenskom národe niet sociálnej vrstvy, ktorá by bola spojená s prežitým feudálnym poriadkom. So slovenským zemanstvom, ktoré sa z veľkej časti odnárodňovalo, nepočíta.

Keď sa Hodža vo svojich prejavoch dožadoval účasti ľudu na moci, uplatnenia roľníckej demokracie, nikdy nesúhlasil, aby sa to uskutočnilo revolučnou cestou. Jediným spôsobom ako to dosiahnuť bolo podľa neho zavedenie všeobecného volebného práva. V skutočnosti mu však nešlo ani o účasť ľudu na moci, ale o využitie hlasovacieho práva ľudu v prospech silnejúcej slovenskej agrárnej buržoázie.

Štúdium Hodžových prejavov ukazuje, ako sa sociálna základňa jeho politiky neustále zužuje. Kým najprv sa vyhlasuje za predstaviteľa roľníctva ako celku, postupne sa z neho kryštalizuje predstaviteľ iba určitej časti roľníctva — kulactva a neskôr aj veľkostatkárov. Hoci spočiatku proti veľkostatkom a proti kapitalizmu v poľnohospodárstve vo svojich prejavoch vystupoval, v skutočnosti mu šlo o to uplatniť ho čo najskôr a v širokom meradle aj v slovenskom poľnohospodárstve. Jeho chápanie demokracie je teda obmedzené len na určitú časť národa. Aj keď niekedy zdanlivo vystupuje na obranu záujmov dedinskej chudoby, vždy sa za tým skrýva obrana záujmov buržoázie. Tak napríklad roku 1906 vystupuje proti tomu, ako maďarskí veľkostatkári vykorisťujú poľnohospodárskych robotníkov. Mnohí poľnohospodárski robotníci opúšťajú krajinu a miestami začala v dôsledku toho stúpať cena pracovnej sily. To však už postihuje aj slovenské kulactvo. Hodža v Slovenskom týždenníku píše, že záležitosť poľných robotníkov je nadovšetko otázkou sedliackou, ktorá hlboko siaha aj do záujmov „malých hospodárov“. Malý hospodár v Hodžovom chápaní nebol však drobný roľník, ale zámožný sedliak, kulak, ktorý vykorisťoval námezdné pracovné sily. Teda keď Hodža v snemovni bránil záujmy poľnohospodárskych robotníkov, šlo mu v skutočnosti o záujmy slovenských kulakov. Oni boli jeho povestné „roľnícke haleny“.

Keď sa Hodža bližšie zoznámil s činnosťou agrárnej strany v českých krajinách, začal propagovať agrárnicke myšlienky na Slovensku ešte horlivejšie. Česká agrárna buržoázia a jej politika sa mu stáva vzorom. Iniciatívne propaguje myšlienku roľníckych družstiev, vidiac v nich prostriedok na vytlačenie cudzej agrárnej buržoázie zo

Slovenska, ale súčasne aj prostriedok na upevnenie pozícií zámožných roľníkov, na ich tesnejšiu spoluprácu s bankovým kapitálom. Hodžovo úsilie o zakladanie družstiev neprineslo želané výsledky. Nedosiahlo na Slovensku ani toľko ako maďarské družstevné organizácie. Stalo sa však základom agrárnického hnutia na Slovensku po vzniku prvej republiky.

Zakiaľ za Rakúsko-Uhorska Hodža manévroval medzi Viedňou, Prahou, ba dokonca aj Budapešťou (istý čas spolupracoval s Krisťófyom), po vzniku republiky sa orientuje výlučne na spoluprácu s českými agrárnikmi. Veľmi aktívne sa zapája do boja proti robotníckemu hnutiu a za buržoázny charakter republiky. Už od začiatku zdôrazňuje, že republika sa má opierať predovšetkým o roľníctvo. Z obavy pred prenikaním myšlienok socializmu medzi roľníctvo snaží sa ho čo najviac izolovať od vplyvu robotníckej triedy. Zastrahuje roľníctvo socializáciou dediny, ktorú vykresľuje najtemnejšími farbami. Tvrdí, že socialistický spôsob výroby v poľnohospodárstve je neuskutočniteľný, že vedie len k zruinovaniu roľníctva. Na podporu tohto svojho tvrdenia sa mu hodia akékoľvek argumenty. Tak napríklad argumentom mu je neúspech Stolypinovej reformy v Rusku, kde roľníctvo bolo nespokojné s organizáciou tzv. mirov a utekalo z nich. Že to nemalo nič spoločné so socialistickou kolektivizáciou poľnohospodárstva, o tom zámerne mlčí. Hodia sa mu aj neúspechy utopického socializmu a utopického komunizmu. Píše: „Neosvedčuje sa ani historická ani nová forma komunistickej poľnohospodárskej výroby. Nové moderné pokusy sa diali v Severnej Amerike, známe francúzske pokusy v Communauté, podobné pokusy v Austrálii, taktiež v Itálii „affittanze collettive“, — ale nakoľko štatistika podáva obraz o činnosti a výsledkoch týchto družstiev, to všetko nás utvrdzuje v tom, že sa v poľnohospodárstve úspešne dá uplatniť jedine zásada individuálna.“²⁰ Mohlo by sa zdať namietať, že Hodža v tom čase, roku 1920, ešte nikde nemohol vidieť úspechy socialistickej kolektivizácie poľnohospodárstva. Skutočnosť je však taká, že kolektívizmus zásadne odmietal, a to aj vtedy, keď už v Sovietskom sväze dosiahol významné úspechy v premennej zaostalej malovýrobe na modernú veľkovýrobu.

Hodžom propagované družstvá to nebola kolektivizácia v poľnohospodárstve, ale boli to združenia individuí na obranu proti konkurencii, vnútri ktorých jestvoval taktiež vzájomný konkurenčný boj a vykorisťovanie slabších jednotlivcov silnejšími. Družstvá nemali otupovať, ale ešte rozvíjať súkromnovlastnícke snahy roľníkov. V družstevnej spolupráci, ako ju on chápal, videl základ nového systému. Tento systém by sa líšil aj od systému kapitalistického, ktorého najvyvinutejšiu formu videl v Amerike, aj od systému socialistickeho, ktorý sa začal uplatňovať v Sovietskom sväze. Agrárna demokracia má podľa neho tvoriť nové civilizačné prvky z rýdzej dedinskej kultúry, umeleckej i etickej a zo svojej funkcie, vyrovnávajúcej medzi individuum a kolektívom. V teórii uznával, že individualizmu predsa len treba stanoviť určité medze, aby nezachádzal do extrémov, keď sa podarí uplatniť sa niekoľkým individualitám na základe potlačenia masy iných individualít. Avšak praktická politika agrárnej strany, na riadení ktorej sa zúčastňoval, k tomuto extrému skutočne viedla. Stále viac sa aj v poľnohospodárstve uplatňoval kapitalizmus, čo teoreticky znamenalo uplatnenie sa individua — jednotlivého kapitalistu na úkor masy ostatných roľníkov, ktorí upadali do radov proletariátu.

V obave pred revolucionizovaním máš dedinskej chudoby hľadá Hodža spôsoby ako tomu predísť. Rozvíja už dlhšie používaný spôsob zastierania triednych proti-

²⁰ Milan H o d ž a, *Články, reči, štúdie V*, Praha 1933, 341.

kladov. Do mysli vidieckeho ľudu sa snaží vtlačiť staré heslo českých agrárnikov „dedina — jedna rodina“. Vo svojich prejavoch zaraďuje do tejto „rodiny“ okrem roľníkov aj remeselníkov a drobných kupcov. Prívlastok „drobný“ nás, pravda, nesmie mýliť, keď vieme, že roľníkom je uňho aj veľkostatkár.

Triedne protiklady na vidieku, ktoré za prvej republiky najmä v čase kríz nadobúdali veľmi ostré prejavy, sa nedali zastrieť. Márne Hodža tvrdí, že poľnohospodársky robotník má rovnaké záujmy ako jeho zamestnávateľ. Boje poľnohospodárskeho robotníctva proti zamestnávateľom ho nútia hľadať aj iné spôsoby riešenia situácie. Začína hlásať potrebu drobných ústupkov v pravý čas. Najnebezpečnejšieho agitátora za bolševizmus vidí v obmedzenom veľkostatkárovi a kapitalistovi, ktorý nevie robiť takéto šikovné ústupky. Hovorí, že skupáň vždy najdrahšie platí. „Slušným ústupkom v pravý čas uspokojí sa svet na určitom vývojovom bode; práca plynie ďalej, zachránený je priemysel a obchod.“²¹ Vhodná politická a hospodárska taktika buržoázie mala teda odviesť robotníctvo od revolučných ideí marxizmu-leninizmu a od triedneho boja.

V súhlase s českými agrárnikami Hodža sa postupne úplne zrieka požiadavky dôsledného uskutočnenia agrárnej reformy. Ukázalo sa, že požiadavky pozemkovej reformy v období hneď po prevrate boli demagogické, zamerané iba na získanie mäsa drobného a stredného roľníctva a že agrárnici na uskutočnenie opravdivej pozemkovej reformy nikdy nepomýšľali. Ak im na niečom záležalo, tak to bolo získanie podpory roľníckych mäsov na dosiahnutie moci v štáte. To sa im podarilo a potom ich radikálnosť náhle poklesla.

Roľnícka demokracia, o ktorej Hodža naďalej rozprával, stala sa už vybledlým pojmom, obsah ktorého sa ani zďaleka nepodobal obsahu tohto pojmu z obdobia začiatkov jeho činnosti. Agrárna strana nielenže sa nestala obhajkyňou záujmov roľníckeho ľudu, malých a stredných roľníkov, ale stala sa predstaviteľkou kulactva a veľkostatkárov, ba čo viac, aj predstaviteľkou finančného kapitálu.

Hodža, rovnako ako ostatné špičky agrárnej strany, v snahe uchovať si svoje mocenské pozície sa čoraz viac odchyľuje smerom k fašizmu. V zblížovaní sa s nemeckým fašizmom videl oporu v úsilí o fašizáciu republiky. V období rokov 1935—1938, t. j. rokov Hodžovho predsedníctva vlády, vytvárali sa urýchlene podmienky pre nastolenie fašistickej diktatúry. Sám Hodža tomu vo veľkej miere napomáhal. Dôsledkom tejto jeho politiky a politiky celej agrárnej strany bol Mníchov. Takto nielenže sa nezlepšila situácia slovenského a českého roľníctva, ale naopak, všetok ľud Československa bol uvrhnutý pod nemeckú fašistickú diktatúru.

Hodža, ktorý odišiel do emigrácie, v marci roku 1939 proti hitlerovskému obsadeniu českých krajín nezaprotestoval. Uspokojoval sa tým, že Slovensko ostalo „samostatné“.

Riešenie situácie v Európe vidí vo vytvorení federatívneho štátu v strednej Európe, ktorý by mal charakter „silnej konzervatívnej demokracie“. Mal to byť agrárny štát, ktorý by svoje výrobky dodával do priemyselného Nemecka a štátov západnej Európy, odkiaľ by dostával zasa potrebné priemyselné výrobky. V rozvoji priemyslu videl nebezpečenstvo, lebo priemysel vraj revolucionizuje spoločnosť, zatiaľ čo práca na pôde dáva ľuďom konzervatívny svetonázor a upevňuje morálku.

Boli to názory, ktoré protirečili vývoju, zato však Hodžovi získali obľubu u najreakčnejších predstaviteľov buržoázie.

²¹ Milan H o d ž a, *Články, reči, štúdie V*, Praha 1933, 366.

V hodnotení Hodžovho vzťahu k socializmu a k robotníckej triede panuje vzácna zhoda medzi názormi prevažnej časti buržoázných publicistov a názormi marxistických autorov. To preto, že jeho pomer k robotníckej triede a k socializmu nenechával nikoho v pochybnostiach. Bol to pomer predstaviteľa buržoázie — jednoznačne nepriateľský. To možno konštatovať zásadne. Avšak aj tu zisťujeme určitý vývin, pomerne dosť priamočiary; možno ho charakterizovať ako ustavičné stúpanie nevráživosti voči proletariátu a jeho strane, voči socializmu.

Milan Hodža patrí medzi prvých slovenských buržoázných politikov a ideologických predstaviteľov, ktorí začali venovať sústavnejšiu pozornosť hnutiu slovenskej robotníckej triedy. Už v prvom čísle Hlasu objavuje sa jeho článok, nazvaný „Slovenskí socialisti v Pešťbudíne“. Konštatuje tu, že socialistické myšlienky sa u slovenského robotníctva rýchle ujímajú a že úspechy, ktorými sa sociálnodemokratická strana môže pochváliť, oprávňujú k nádeji, že aj slovenský robotník bude časom považovaný za takého činiteľa, s ktorým treba i pri nezlomnej neludskosti počítať. Avšak tým, že práve socializmus nadobúda obľubu u slovenských robotníkov, Hodža nie je nadšený. „Akú mienku môžeme mať voči socializmu medzi peštianskym slovenským ľudom? Chúlостivá otázka — ťažká odpoveď.“ Napriek tomu však odpovedá. Pretože učenie socializmu odmieta náboženstvo aj kresťanstvo a vraj ani národnosť nezná, ktorá viaže peštianskeho robotníka k národu, „vzbudí sa v nás inštinktívny odpor proti každému hnutiu konanému pod červeným práporom“. Aktivizáciu slovenského robotníckeho hnutia považuje za klad len preto, lebo sa domnieva, že sa podarí získať robotníkov do jednotného národného hnutia, na čele ktorého mala stáť buržoázna inteligencia. Socializmus u slovenských robotníkov považuje za nutné zlo, s ktorým sa treba zatiaľ zmieriť. Uvedomuje si, že robotník hľadá v socializme obranu pred vykorisťovaním zo strany kapitalistov. Socializmus vraj povzbudzuje k povedomiu najprimitívnejšej ľudskej hodnoty. Materializmus socialistického učenia je robotníkovi neporovnateľne bližší ako tie najvzletnejšie myšlienky o národnosti. Filozofický materializmus zamieňa často s mravným materializmom, s hmotárstvom. Tým chcel vzbudiť voči nemu odpor, znížiť jeho hodnotu najmä v očiach menej informovaných ľudí.

Keď roku 1904 prichádzajú z Dolnej zeme chýry o socialistických vzburách medzi roľníctvom, Hodža konštatuje, že v Uhorsku v tých časoch nemôže byť o pravom socializme ani reči. Ak sa vraj kde tu objaví, je to iba výkrik bólu, zle pochopené heslá, nepevný a preto bezúspešný boj, bojovaný žobrákmi proti žobrákom. Odôvodňuje to tým, že prišiel ešte chatrný a robotníctvo duševne zaostalé. Kým na jednom mieste popiera, že robotnícka trieda v Uhorsku môže dosiahnuť významnejšie úspechy, pretože je duševne zaostalá, na druhej strane poukazuje na úspechy, ktoré dosiahla. „Osudnou chybou by bolo robotnícke hnutie zlahčovať alebo podceňovať... Nám, Slovákom, prichodí len závidieť, akí sú socialisti za svoje pevní a vytrvalí, ako pracujú za svoj spoločný prospech, zo slabých jednotlivcov ako im vzrastá veľká sila jednoty a spolkovitosti.“²²

Uvedené hodnotenia robotníckeho hnutia si, pravda, navzájom protirečia. Vyplýva to z toho, že i keď na jednej strane chcel prekázať v rozširovaní vplyvu sociálnej demokracie, na druhej strane jej závidel jej organizovanosť a bol ochotný využiť sociálnu demokraciu pre vlastné ciele. Jeho hodnotenie robotníckej triedy nemôže byť teda v žiadnom prípade smerodajné, i keď azda v jednotlivostiach sú jeho pozorovania

²² Milan H o d ž a, *Články, reči, štúdie I*, Praha 1930, 332.

správne. Hodnotí ju z buržoázných hľadísk, podľa toho, aké dôležité mu bolo spojiť sa s jej predstaviteľmi na dosiahnutie určitého cieľa.

V období pred rokom 1905 mu imponovalo, že sociálnodemokratická strana sa tiež dožaduje zavedenia všeobecného volebného práva. V článku *O socializme u nás*²³ dokonca píše, že s politickým programom sociálnej demokracie súhlasí, pretože obsahuje všetky práva ľudu bez rozdielu stavu a národnosti. Je vraj taký, aký musí mať každá pokroková ľudová strana. Zároveň však nesúhlasí s programom v oblasti hospodárskej a kultúrnej, lebo sociálna demokracia chce zrušiť ten súčasný poriadok, „podľa ktorého každý, čo má, to má pre seba“. Sociálna demokracia chce, aby bol všetok majetok spoločný a aby sa každému jednotlivcovi zabezpečila výživa za vykonanú prácu. To vraj chce dosiahnuť nie postupne, ale prevratom, a to tak, že vyčká, kým kapitalizmus sám seba zničí (aké logické protirečenia). Preto vraj sociálna demokracia chce a čaká rozklad ľudskej spoločnosti na dva tábory: na majetný — kapitalistický a nemajetný — proletariát. Program sociálnej demokracie jednak sám skresľuje a jednak využíva jeho nedostatky, o ktoré sa zaslúžili predovšetkým revizionisti alebo ich stúpenci vo vedení uhorskej sociálnej demokracie. Takto charakterizovaný program potom predsa odsudzuje.

Pri argumentácii proti hospodárskemu programu sociálnej demokracie, takému, ako ho vykreslil, potom hovorí, že nemožno s ním súhlasiť preto, lebo podľa neho môže ľud očakávať pomoc až niekedy o sto rokov, zatiaľ čo ju potrebuje ihneď. Nemožno vraj čakať, kým sa kapitalistická spoločnosť zrúti sama od seba, alebo kým ju povolí robotníctvo. „Nemôžeme čakať, kým nás uživí spoločnosť, chceme sa živiť sami.“ Odsudzuje myšlienku, že by vlastnícke právo malo prestať. Avšak nehovorí, či tu ide iba o súkromné vlastníctvo, alebo aj o vlastníctvo osobné. Zámerne ich pletie a tak vyvoláva u roľníkov strach zo socializmu. Staví vec tak, akoby sa sociálna demokracia snažila ožobrať všetko roľníctvo, čím, prirodzene, vytvára priepasť medzi robotníckou triedou a malým a stredným roľníctvom. Demagogicky hovorí, že žiaden roľník sa nezriekne a nesmie zrieknuť svojej pôdy len kvôli nádeji, že spoločnosť ho niekedy uživí.

Skutočnosť, že program uhorskej sociálnej demokracie z roku 1903 nevenoval roľníctvu takmer žiadnu pozornosť a vôbec neukazoval ako roľnícku otázku riešiť, Hodža pohotovo využíva na šírenie protisocialistickej, buržoáznej ideológie medzi roľníctvom.

S nadšením kvituje, že aj v samotnej sociálnej demokracii sa dvíhajú sily za revíziu marxizmu. Opäť demagogicky hovorí, že táto opozícia, ako nazýva revizionistov, je proti tomu, aby sociálna demokracia dosiahla svoj cieľ bojom robotníckej triedy proti ostatnému ľudstvu. Aj v tejto súvislosti zdôrazňuje, že Slováci sú malý národ a nesmú sa dať deliť na triedy.

V programe sociálnej demokracie sa mu ďalej nepáči myšlienka internacionalizmu. Hoci sám často zdôrazňuje potrebu spolupráce slovenských politikov s politikmi rumunskými, srbskými a s politikmi iných utlačaných národov, ba nadväzuje styky aj s niektorými predstaviteľmi maďarskej buržoázie, slovenskej robotníckej triede toto právo, ba nutnosť spolupráce s robotníckou triedou iných národov nepriznáva. Slovenská robotnícka trieda má podľa neho spolupracovať s ostatnými časťami slovenského národa, pričom, pravda, hegemonia v tejto spolupráci by mala pripadnúť slovenskej buržoáznej inteligencii. Predstavitelia slovenskej buržoázie sa pritom nikdy,

²³ Slovenský týždenník, 24. júna 1904.

keď to považovali za vhodné, neváhali spojiť s inonárodnou buržoáziou proti slovenskej robotníckej triede.

Hodža konštatuje, že je to síce pekné, keď socialisti uznávajú národné práva, ale to vraj nestačí. Opäť využíva pomery, ktoré panovali v uhorskej sociálnej demokracii, kde sa zo strany vedúcich činiteľov prejavoval voči príslušníkom nemadžarských národov šovinizmus a dokonca aj snahy maďarizovať. Vyslovene podnecuje sociálnych demokratov k separácii, k vytvoreniu vlastnej slovenskej organizácie. Nadšene súhlasí s ich postupom v júni 1905, keď si vytvorili samostatnú Slovenskú sociálnodemokratickú stranu. Keď však rok 1905 priniesol veľký rozmach revolučného robotníckeho hnutia, slovenskí sociálni demokrati si uvedomili, že veľké úlohy, ktoré stoja pred robotníckym hnutím, možno riešiť len spojenými silami všetkého robotníctva v Uhorsku. Vzniká preto otázka, či by nebolo užitočnejšie zrušiť uznesenie z júnového sjazdu roku 1905. Hodža sa rýchlo poponáhlal s radou. V Slovenskom týždenníku (5. jan. 1906) píše: „Toto je predsa taká otázka, že sa o nej ani zhovárať netreba. Slovenskí socialisti nemôžu vrhnúť výsledky svojej práce v obeť vodcom peštianskym, svoju slovenčinu zatajiť nesmú.“ Tentoraz mu však jeho úmysel nevyšiel a slovenskí sociálni demokrati sa v marci 1906 znova pričlenili do jednotnej sociálnodemokratickej strany Uhorska.

V programe sociálnodemokratickej strany sa Hodžovi nepáčil ani postoj k náboženstvu. V náboženstve vidí zdroj mravnosti. Hovorí, že pravý spoločenský poriadok možno nájsť len v učení Kristovom — „jeho socializmus nám stačí“. Súčasne sa však obáva vyznávať náboženstvo v tej forme, ako ho núkajú „grófi a baróni“. Vie, že cirkev sa v očiach ľudu už značne skompromitovala a obáva sa, že nenávisť k cirkevnej hierarchii a k predstaviteľom vykorisťovateľských tried sa môže rozšíriť na zavrnutie náboženstva, ktoré títo tak obhajujú. Hodža si uvedomuje, že náboženstvo v mysliach robotníkov zdržuje ich revolucionizovanie. V tom vidí jeho mravnú funkciu, a preto sa ho zastáva.

„Nedostatky“, ktoré vytýka Hodža sociálnej demokracii, a to internacionalizmus a odmietanie náboženského svetonáhľadu, viedli vraj k vzniku nových prúdov — národného socializmu a kresťanského socializmu. Sám však uznáva, že sú to polovičaté socializmy. Kým prvý namiesto internacionalizmu hlása nacionalizmus a druhý zasa zdôrazňuje potrebu kresťanstva, oba sú si veľmi príbuzné v tom, že okrem mena nemajú so socializmom nič spoločného. Sám Hodža hovorí, že cieľom národného socializmu je vlastne boj proti sociálnej demokracii. Sympatizuje s tým, že národný socializmus sa chce vyvíjať na národných, a nie na medzinárodných základoch.

Kresťanský socializmus zas vraj vznikol zo správnych pohnutí, na obranu náboženstva, ale má zasa ten nedostatok, že ho vedie konzervatívna klika barónov a grófov, ktorí s robotníctvom necítia. V skutočnosti vidno, že Hodža chápe, ale sa to snaží utajiť, že oba tieto „socializmy“ boli vytvorené na to, aby oslabili jednotu robotníckej triedy, aby zneužili nacionalistické a náboženské zaťaženie niektorých jej príslušníkov na oslabenie vplyvu sociálnej demokracie. Vcelku možno povedať, že Hodža by súhlasil so „socializmom“, keby tento „socializmus“ nechcel zrušiť súkromné vlastníctvo, keby sa nesnažil o revolučnú premenu spoločnosti, keby stál na pozíciách nacionalizmu a keby prijímal náboženstvo. Pokiaľ sa u slovenského robotníckeho hnutia vyskytovali úchyľky v týchto smeroch, všemožne ich podporoval. Je zrejmé, že taký „socializmus“, aký si prial Hodža, by nevyjadroval záujmy robotníckej triedy, ale slúžil by buržoázii.

V čase prvej ruskej revolúcie roku 1905 sa ukázalo, že slovenské robotnícke hnutie má skutočne mnoho nedostatkov, že oportunistické vedenie sociálnej demokracie ne-

dokáže využiť revolučnú situáciu, ktorá sa vytvorila v krajine. Napriek tomu aktivita ľudu v tomto období značne vzrástla.

Za takejto situácie Hodža vystupuje voči robotníckej triede a socializmu s čoraz otvorenejšou nenávisťou. To mu však neprekáža, aby v uhorskom sneme z taktických politických dôvodov nestrašil triednym bojom. Je zaujímavé povšimnúť si jeho motívy.

Hodža sa dožaduje, aby vláda podporovala nielen vznik maďarského priemyslu, ale aby podporovala v priemysle aj iné národnosti. „Keď z národnosti nevyrastie silná trieda a do istej miery majetná alebo, povedzme, kapitalistická, nuž vtedy národnostná spoločnosť... bude sa vyvíjať v smere proletariácie, a vtedy, keď krajina predelí sa na dve stránky, stránku majetných a nemajetných, vtedy nás budúcnosť nájde na strane proletariátu.“²⁴ Vtedy vraj nech si vláda hľadá „hazafictvo“, t. j. uhorské vlastenčenie, kde chce. Keď maďarská vláda núti nemaďarské národy, aby sa bránili proti veľkostatkárom, veľkokapitalistom, veľkopriemyselníkom, prirodzeným výsledkom toho vraj bude, že nemaďarská spoločnosť prejde na stanovisko triedneho boja. Treba uznať, že tento Hodžov odhad ďalšieho spoločenského vývoja v Uhorsku za predpokladaných okolností nebol najhorší a bolo chybou sociálnej demokracie, že nevedela získať medzi utláčanými národmi viac podpory v svojom triednom boji proti vládnucim triedam. Na druhej strane však opäť treba zdôrazniť, že Hodžovo vyhrážanie takýmto triednym bojom bolo iba predstieraním a že nikdy to vážne s prechodom na pozície proletariátu nemyslel. Potvrzuje to aj skutočnosť, že keď sa maďarské vládnuce kruhy jeho hrozieb nezľakli a príslušníkov slovenskej buržoázie diskriminovali v podpore priemyslu a poľnohospodárstva aj naďalej, Hodža na pozície proletariátu neprešiel, ba práve naopak, čoraz výraznejšie vystupoval ako jeho nepriateľ. Uvedený Hodžov prejav bol zameraný na to, aby získal vládu pre podporu aj slovenskej buržoázie a sledoval ním teda vyslovene buržoázne záujmy.

Súčasne však vidno, že aj takýto prostriedok, hrozba s prechodom na stranu proletariátu, bol Hodžovi vhodný na posilnenie pozícií triedy, ktorú v skutočnosti zastupoval. Pozoruhodná je skutočnosť, že Hodža sa takýmto spôsobom vyhráža vtedy, keď vládnuce triedy boli zastrašené revolúciou v Rusku a masovým hnutím robotníctva a roľníctva v Uhorsku. Využíval teda situáciu.

V nasledujúcom období až do roku 1914 Hodža v tejto svojej línii pokračuje: keď treba, prikláňa sa zdanlivo k robotníckemu hnutiu, keď však z toho nevyplýva pre slovenskú buržoáziu žiadny úžitok, zrieka sa robotníckej triedy a útočí proti nej.

Opportunistickí vodcovia slovenskej sociálnej demokracie upadali často do vleku predstaviteľov slovenskej buržoázie a dosť značne ich ovplyvňoval aj Hodža. Výsledky spolupráce oportunistického vedenia sociálnej demokracie s predstaviteľmi buržoázie sa prejavili okrem iného aj v postoji sociálnej demokracie v čase vypuknutia I. svetovej vojny a v čase príprav na utvorenie Československej republiky, keď sociálna demokracia svojím konaním nahrávala nacionalistickej buržoázii.

Svetová vojna a najmä udalosti na jej sklonku mali zásadný vplyv aj na formovanie Hodžovho vzťahu k robotníckej triede a k socializmu. Veľká októbrová socialistická revolúcia ukázala, aké veľké nebezpečenstvo pre buržoáziu znamená revolučné hnutie. Hodžov vzťah k udalostiam v Rusku bol jednoznačný. Z troch vlád, ktoré sa tu v krátkej dobe vystriedali, najpriateľnejšia sa mu zdala dočasná vláda Kerenského. Dobré videl, že to bola vláda, ktorej koncepcia najlepšie vyhovovala záujmom buržoázie. Sľubovala odstránenie tých feudálnych prežitkov, ktoré hamovali buržoáziu v rýchlejšom rozvoji. O cárskvej vláde sa okrem iného kriticky vyslovoval pre jej národnostnú

²⁴ Milan H o d ž a, *Články, reči, štúdie* III, Praha 1931, 137.

politiku, v ktorej videl analógiu s maďarizačnou politikou v Uhorsku. V článku *Piaty rok vojny* v Slovenskom týždenníku z 2. augusta 1918 sa zaoberá aj vývinom ruských udalostí. Porážku cárskej vlády hodnotí ako vyvrátenie jedného výbojného imperialismu. Obdobie Kerenského vlády nazýva obdobím ruskej republiky. Cieľom tejto vlády vraj už nebol vojnový výboj, ale sloboda. Víťazstvo Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie a moc proletariátu pokladá za nešťastie. Hovorí, že keď sa vlády v Rusku zmocnili bolševici, obrátili vraj slobodu na posmech. Víťazstvo bolševikov nepovažoval za trvalé. Veril v skoré povelanie moci proletariátu a v návrat buržoáznej vlády. Mrzelo ho však, ako sa vyslovil, to, že víťazstvo bolševikov zdrží vývoj v Rusku, t. j. kapitalistický vývoj tak asi o rok, o dva. Ohováraním vlády bolševikov snažil sa vyvolať u nášho pracujúceho ľudu obavy z nasledovania ich príkladu. Toto svoje úsilie zameriaval najmä na robotníctvo, ktoré prejavovalo stále otvorenejšie svoje sympatie s ruskými bolševikmi.

Hoci sa československej buržoázii podarilo získať po vzniku Československej republiky politickú prevahu, a to predovšetkým vinou oportunistického vedenia sociálnej demokracie, robotnícka trieda ostáva silou, s ktorou si buržoázia nevie poradiť. Buržoázia využíva všetky prostriedky, aby túto silu rozložila. Vo vzťahu k robotníckemu hnutiu sa Hodžove náhľady v tomto období neodlišujú od náhľadov ostatných buržoáznych politikov. Napriek tomu, že záujmy jednotlivých skupín buržoázie sa rôznia, zjednocuje ich obava z revolučného proletariátu. Hodža ihneď spozoroval nebezpečenstvo, ktoré hrozilo buržoázii z poklesu vplyvu oportunistov v robotníckom hnutí a z formovania sa marxistickej lavice. Poučením mu bola Októbrová revolúcia i Maďarská komúna. Keď vidí, že marxistická lavica sa hlási k internacionalizmu, snaží sa odhovoriť slovenské robotníctvo z tejto cesty. Vytýka robotníctvu, že nechce spolupracovať s kapitalistami, tak ako to vraj vidno napríklad v Nemecku a v Rakúsku, kde sa vraj znižujú mzdy so súhlasom samých robotníkov. Namiesto toho, aby sa naši robotníci snažili šetriť vlastný priemysel, tárajú o internacionále.²⁵ Zatiaľ vraj v iných štátoch robotníci nemyslia na svojich súdruhov u nás, ale šetria vlastný priemysel, aby si zabezpečili chlieb. Podľa neho by sa teda robotníctvo malo uskromniť, aby tak zabránilo skaze štátu i výroby. Robotníci sa nemajú učiť od lavičiarskych vodcov, ktorí ich vedú ku katastrofe, ale majú sa radšej obrátiť ku Karolovi Kautskému. „Karol Kautský, otec moderného socializmu, je zaiste lepším a rozumnejším socialistom, než u nás všetci tí, čo podnecujú robotníkov.“²⁶ Robotníci sa majú riadiť podľa tej nezvratnej pravdy, ktorú Kautsky vyhlásil, a to, že robotník a socialista môže prevziať výrobu do svojich rúk len vtedy, keď zvládne vyrábať viac ako doterajšia sústava. Preto snaha robotníctva o poštátnenie priemyslu nie je podľa Hodžu ani socializmus, ale boj rozoštvaných vrstiev proti štátu a jeho jestvovaniu. Je zrejmé, že keby sa robotníctvo bolo riadilo Hodžovými radami, muselo by sa zriecť všetkej revolučnosti a stalo by sa bezmocnou obeťou vykorisťovania.

Hodža, aby zabránil „omylu“ robotníctva, ktorý videl v snahe o odstránenie súkromného vlastníctva, nezostával iba pri myšlienkach, resp. radách robotníkom, ale sám veľmi aktívne proti tomuto úsiliu robotníckej triedy konal.

Po vzniku Komunistickej strany Československa vidí Hodža, samozrejme, najväčšieho nepriateľa v nej. Politika a ideológia starej sociálnej demokracie bola mu ešte vždy prijateľnejšia ako dôsledná revolučná ideológia a politika komunistickej strany. Nebola mu zlá žiadna lož, ktorá ju mohla pred masami robotníctva a roľ-

²⁵ Milan Hodža, *Články, reči, štúdie V*, Praha 1933, 348.

²⁶ Tamže.

níctva aspoň trochu očierniť. Tak napríklad tvrdil, že komunisti chcú zrušiť hranice, čo by malo priviesť Slovensko zasa do područia maďarských aristokratov. Aby znemožnil prenikanie socialistických ideí medzi robotníctvo, uchyľuje sa zasa k nezmyselnému tvrdeniu, že robotníci sa spájajú s kapitalistami proti roľníctvu (hoci je to v rozpore s vyššie uvedenými výčtkami na adresu robotníckej triedy). Tvrdí, že triedny boj patrí minulosti. „Býval skutočne kedysi boj chudobných proti bohatým, býval boj triedy robotníckej proti priemyselníkom. Dnes priemysloví robotníci pridávajú sa so svojimi politickými stranami do boja za požiadavky priemyslu.“ Triedny boj, aký býval, neexistuje.“²⁷ Triedny boj bol vraj nahradený bojom medzi výrobcami, bojom o to, aby poľnohospodár a človek pracujúci na pôde dostal odmenu úmernú odmene priemyslového robotníka. Triednym bojom neboli vraj ani tie obrovské stávky baníkov, ktoré sa uskutočňovali na jar roku 1932. To bol podľa neho iba pokus o rozvrat, organizovaný komunistami. „Veď konečne teraz triedny boj bol by smiešny,“ píše Hodža na tom istom mieste. „Robotnícke strany majú v snemovni také zastúpenie, že im netreba vymáhať splnenie ich požiadaviek bojom, ale hlasovaním.“ Tieto Hodžove názory sú opäť zrejším pokusom vytvoriť priepasť medzi robotníctvom a roľníctvom, a to v čase, keď všeobecná hospodárska kríza v poľnohospodárstve i priemysle zbližovala roľnícku chudobu s robotníctvom a vytvárala tak pre buržoáziu krajne neprijemnú situáciu.

Nastolenie hitlerovskej fašistickej diktatúry v Nemecku znamená začiatok cesty otvorenej fašizácie v Československu. Hodža sa v tejto línii vôbec nerozchádzal s vedúcimi činiteľmi agrárnej strany a tento kurz podporoval. Politika agrárnej strany, zameraná na potlačovanie robotníckeho hnutia a komunistickej strany, na odbúravanie demokratických práv ľudu, na štvanie proti Sovietskemu sväzu, vytváranie agrárnických fašistických družín, to bola aj Hodžova politika.

Hodža sa síce otvorene nikde nepriznáva, že súhlasí s fašizmom a navonok vystupuje ako obranca demokracie. Avšak jeho postoj k robotníckej triede, ku KSČ a k Sovietskemu sväzu na jednej strane a silám usilujúcim sa otvorene o fašizáciu republiky na druhej strane nenecháva nikoho v pochybnostiach. Zbytočne sa Hodža s Benešom usilovali zamaskovať svoju politiku ústupkov fašizmu tým, že v čase Mníchova si vyžiadali zásah západných mocností. Nielen robotnícka trieda, ale aj veľká časť ostatného pracujúceho ľudu pochopila, že Hodžova vláda zradila. Hodža musel so svojou vládou odstúpiť, avšak politika, ktorú robili, niesla už nezadržateľne svoje plody. Dlhो potlačované demokratické sily, vedené komunistickou stranou, nemali už možnosť zastaviť nápor fašizmu, ktorému buržoázia na čele s Hodžovou vládou otvorila dvre.

Obdobie vlády fašizmu však ukázalo prevažnej časti českého a slovenského ľudu, že demokracia, ako ju hlásali predstavitelia agrárnej strany i ostatných buržoáznych strán, bola falošná a viedla ku skaze. Ukázalo sa to jasne po oslobodení roku 1945, keď väčšina ľudu vyslovila svoju dôveru Komunistickej strane Československa a rozhodne zavrholá takú politiku, akú robili Hodžovia, Švehlovia, Beranovia, politiku, ktorá sa plášťom demokracie snažila zahaliť diktatúru buržoázie.

²⁷ Slovenský denník, 7. júna 1932, článok *Demokracia spočíva na práci*.